

Bergtagen

Patrik Lindenfors

RECENSION • 2022 • □ 3

SKRÄCKFILMER: SKRÄMMER SLAG PÅ MÅNGA. FOTO: ALAMY

En mästare i berättandets konst är som en sorts magiker, en magiker som kan ta sig innanför ens skyddande skal och ändra vad man känner, vad man tänker, hur man spenderar sina pengar, på vem man röstar och vad man bryr sig om. Att uppleva sann berättarkonst är att bli förtrollad. Och däri ligger en fara som hotar världen.

Ungefär så kan man sammanfatta den amerikanska litteraturvetaren Jonathan Gottschalls bok *The Story Paradox*. Boken har förmått oroa mig som få andra, trots att det är en berättelse som berättats av andra tidigare. Det är svårt att recensera den utan att falla för frestelsen att citera långa stycken. Så här sammanfattar författaren själv sina teser (min översättning).

Den här boken handlar om berättelseparadoxen. Berättelser är mänsklighetens urgamla förbannelse och välsignelse. De är vår sjukdom och vårt botemedel. De är vår undergång och vår frälsning. Berättelser upphöjde vår art. Vår narrativa förmåga hjälpte en mjuk, svag, obetydlig hominid att ta herraväldet över planeten. Men nu lever vi igenom en Big Bang av berättelser – en chockerande snabb expansion av berättelsernas universum åt alla håll. [...] Det är inte sociala medier som gör oss galna och elaka, det är berättelserna som sprids i sociala medier. [...] Det är inte marknadsföring som driver oss mot planetdödande överkonsumtion, det är de leva-lyckliga-i-alla-dagar-fantasier som marknadsförarna väver. [...] Monster beter sig som monster hela tiden. Men för att få goda människor att bete sig monstruöst måste man först berätta en bra berättelse för dem – en stor lögn, en mörk konspiration, en allomfattande politisk eller religiös mytologi. Man måste berätta den sortens magiska fiktion som får något dåligt – som att utrota världens alla judar – att framstå som något gott.

... Och så vidare.

Jonathan Gottschall är onekligen en kompetent berättare själv. Ska man ta honom på orden bör den förmågan göra läsaren extra vaksam. För han fram sin poäng – att förtrollande berättelser håller på att förstöra världen – genom att själv förtrolla läsaren? Då blir ju budskapet själv motsägande. Den amerikanska historieprofessorn Timothy Snyder säger boken i *The New York Times* av bland annat denna anledning, men mest – i min tolkning – för att Gottschall argumenterar naturvetenskapligt, med statistik. ”Gottschall väljer kvantitet över kvalitet, och refererar till opinionsundersökningar om berättelser snarare än att läsa dem själv.” Exakt det som gör boken läsvärd, om ni frågar mig (och det är min recension ni läser).

”Den hemliga ingrediensen i alla goda berättelser är emotioner, och emotioner är i sin tur den hemliga ingrediensen i mänskligt beslutsfattande.”

Gottschall har lutat sig mot mycket intressant forskning. Till att börja med refererar han till studier som indikerar att mediekonsumtionen gått upp något helt enormt. Enligt en rapport uppgår amerikaners tv-tittande nu till 4,5 timmar per dag – en tidsrymd som lämnar ordentligt med utrymme för påverkan.

I en annan studie har man intervjuat personer och frågat om deras mest traumatiska upplevelser. Där svarade 91 procent att deras trauman främst kommer från populärkulturen, via exempelvis skräckfilmer. 25 procent av de tillfrågade rapporterade att spåren av dessa upplevelser bevarats så långt som sex år, med tvångstankar, sömnstörningar och rädsla för ensamhet. Så grundligt har populärkulturen invaderat våra liv att trauman från skräckfilmer lämnar djupare spår än personliga olyckor och verkliga kollektiva trauman, som till exempel attentatet mot Twin Towers.

Gottschall fäster stor tyngd vid något han kallar *narrative transportation*, det vill säga: den ingrediens i en bra berättelse som transporterar en till en annan plats, ett annat känslotillstånd, eller ett annat tänkande. Det är denna förflyttning som gör att vi kan bli traumatiserade av en skräckfilm. Fast vi vet att allt är iscensatt blir vi ändå skräckslagna när mördaren dyker upp precis bakom den unga flickan, med kniven i högsta hugg. En skickligt berättad historia gör att man verkligen känner att man är med, på plats, delaktig i händelserna. Desto mer kompetent en berättare kan förflytta tittaren, desto mer hamnar tittaren i berättarens våld. Man blir trollbunden. En verkligt kompetent berättare tar med en in i någon annans upplevelser. Och goda berättelser har gemensamma strukturer som är öppna för vem som helst att utnyttja. ”Berättelser är som legosoldater, lika lätta att värva för goda som för onda syften”, som Gottschall uttrycker det.

Vi lever inte bara i världen. Vi lever också i vår berättelse om världen. Vår bild av verkligheten kan påverka oss i nästan lika stor utsträckning som verkligheten i sig.

Vetskapen att kompetent utformade berättelser kan sätta permanenta spår hos åhörare genom narrativ förflyttning har (givetvis) beforskats i syfte att kunna påverka människor. Sådan forskning indikerar att det till exempel ger mätbart större effekt på människors tolerans mot andra grupper att visa fiktion där skådespelarna representerar en mångfald etniciteter, än att visa utbildningsmaterial. Det kan verka självklart, att god fiktion har större effekt än föreläsningar. Men läxan verkar inte helt ha gått hem hos vissa svenska kulturinstitutioner jag ska lämna onämnda, vars produkter inte sällan känns mer som moralistiska pekpinnar än bra historieberättande.

Historieprofessor Lynn Hunt vid UCLA har till och med framfört hypotesen att genombrottet för synsättet att människor är fundamentalt lika och därför bör ha samma rättigheter uppkom med romanens genombrott på 1700-talet. Romaner tillhandahåller en möjlighet att inte bara se på när andra känner, utan den transporterar faktiskt läsaren narrativt in deras inre så att vi kan uppleva det andra upplever, känna det andra känner. Argumentet känns rimligt även om det mest handlar om en obelagd berättelse – romanens popularitet och upplysningstidens genombrott för universalism skedde visserligen någorlunda samtidigt, men det är svårt att belägga ett orsakssamband från det ena till det andra.

Den lektion Gottschall främst vill fokusera på är dock en annan. Att bli trollbunden är något man drabbas av, inget man kontrollerar själv. En god berättelse förflyttar en i tid, rum och känslor på ett sätt som man inte (helt) har kontroll över. Riktigt bra historieberättande tar en på en resa och lämnar en på en ny plats, vare sig man vill eller inte. Gottschall formulerar det (förstås) bäst själv.

Berättelser är något vi "tar" som bokstavligen förändrar våra hjärnors kemi. Liksom andra droger använder vi berättelser för att minska smärta, ensamhet och slit. Och precis som andra droger lullar de in oss i ett medvetandetillstånd som går att jämföra med hypnotisk trans – eller en psilocybintripp. När vi transporteras in i den hallucinatoriska tillvaro som är en berättelse töms våra sinnen på innehåll, våra konstant bubblande medvetandeströmmar stillas, och tiden försvinner. När berättelsens "aktiva ingredienser" – handlingen, temat, karaktärerna, stilen, och så vidare – är sammansatta av en expert så för de oss till mer receptiva medvetandetillstånd under berättarens kontroll.

Det man hoppas på när man slår sig ner framför tv:n är förstås att få följa med på en sådan riktigt bra narrativ transport. Men att det fungerar så väl som det gör bör ses som lika fantastiskt som skrämmande. Allt goda berättelser kan göra med oss kan också användas för illasinnade syften. Det är inte bara välmenande om än inkompetenta diversitetskonsulter som vill använda sig av berättartekniker för att påverka oss. En del av nutidens historieberättare vill oss inte väl.

Varningar mot dåliga berättelser är inget nytt. I sin dialog *Staten* rör den första instruktionen Platon ger för hur samhällets väktare ska uppfostras och vikten av att de historier väktarna möter under sin utbildning blir kontrollerade. Väktarna bör bara få höra lämpliga berättelser – resten ska förkastas.

Det finns sådan kraft i berättelser att dagens krigföring allt mer förflyttas från trupprörelser till slag som utspelas i våra hjärnor. I Kina har Folkets befrielsearmé anammat en doktrin kallad "De tre krigföringarna" för arméns politiska arbete: psykologisk krigföring, opinionskrigföring, och legal krigföring. Pentagon bedriver förstås forskning enligt liknande principer – många av oss som var med under kalla kriget minns Radio Free Europe som sändes in över Sovjetockuperade territorier i syfte att omvända hjärnor och vinna hjärtan.

De ryska desinformationskampanjer som har orsakat sådant kaos i USA och Europa är exempel på hur detta fungerar i praktiken – Gottschall kallar det "den första användningen av domedagsvapen i berättelsekrigföring" och "ett Blitzkrig av berättelser". Han återberättar ett av de mest iögonfallande exemplen på hur det kan gå till. Det handlar om en händelse i Houston, Texas, den 21 maj 2016 när medlemmar i Facebookgruppen *The Heart of Texas* drabbade samman med medlemmar i Facebookgruppen *United Muslims of America*. Problemet var bara att konflikten var helt igenom konstgjord och konstruerad av ryska *Internet Research Agency*, baserad i Sankt Petersburg. I *Heart of Texas* hade man lyckats samla 250 000 medlemmar medan man i *United Muslims* fick ihop 300 000. *Internet Research Agency* är experter på den här nya sortens propagandakrigföring.

Det är framförallt berättelselandskapet på internet som Gottschall varnar för, där goda historier med dåligt innehåll kan spridas till en enorm publik på nolltid. Orsaken till att vi ska oroa oss just för berättelser, menar Gottschall, är att människor älskar historier och historieberättare, att vi kommer ihåg narrativ bättre än annan information, att berättelser får större uppmärksamhet än annan information, och att goda berättelser inte bara förändrar oss utan också får att återberätta dem. Berättelserna gör detta genom den starka emotionella påverkan de har på oss.

En berättelse är bara ett engagerande sätt att strukturera information, oavsett om informationen är fakta (som i en dokumentär eller historisk berättelse), helt påhittad (som i ett videospel) eller något däremellan (som i ett "grand narrative" som marxism).

Den hemliga ingrediensen i alla goda berättelser är emotioner, och emotioner är i sin tur den hemliga ingrediensen i mänskligt beslutsfattande. Vi kan vara hur intellektuellt medvetna som helst om till exempel betydelsen av motion, men det är till slut känslan att ”Nej, nu tar jag tag i det här!” som får oss att resa oss ur soffan. Det är ingen slump att emotioner har samma etymologiska rot som motivation och engelskans *motion*. Emotioner förändrar våra beteenden och får oss att handla – eller avstå. Skräck får oss att fly, ilska att vilja slåss, äckel att ta avstånd.

Som exempel på vilken fullkomligt enorm inverkan berättelser kan ha på vår verklighetsuppfattning och på världen använder Gottschall katolska kyrkan. Som han formulerar det: ”man byggde en avgiftsbelagd väg till himlen som gick genom Vatikanens skattkammare”. Med hjälp av våld och förföljelser av olikänkade behöll man i över tusen år ett veritabelt berättelsemonopol. För att säkerställa kontrollen över grundberättelsen var det förbjudet att översätta Bibeln till ett språk som vanliga människor förstod. Bara aristokrater och lärda skolade i kyrkans hägn hade därmed tillgång till den underliggande mytologin. Det var först i och med protestantiska reformationen och dess följder som monopolet till slut eroderades.

Det är en svår konst att slå hål på falska berättelser – det är att vara den glädjelösa sanningssägaren, den som har det otacksamma uppdraget att förmedla att det inte finns någon frälsning, ingen judisk konspiration, inga flygande tefat i Area 51. På insidan av stora narrativ och konspirationer känns det som man är en av de utvalda som ser sanningen, någon som kan lägga ihop två och två och se verkligheten för vad den är, någon som kan dra relevanta slutsatser från otillräckliga data. Om man tvingas kliva ut på utsidan av narrativet blir man istället tvungen att erkänna att man levt i en konstgjord verklighet, att man inte var den hjälte man sett sig själv som utan en lurad stackare; att ”berättelsen var en tragisk komedi där man spelat rollen som den som jagade väderkvarnar”.

Så hur bör samhället hantera det nya berättelselandskapet? För att åstadkomma verklig och positiv förändring, menar Gottschall att det är viktigt inspirera till att få oss medborgare att känna hur vi är en del i en gemensam berättelse där vi tillsammans, även tillsammans med våra meningsmotståndare – *särskilt* tillsammans med våra meningsmotståndare – kan förändra samhället till det bättre.

Vi är alla offer för våra berättelser, både på höger- och vänstersidan i politiken, precis som medeltidens invånare var offer för kyrkans narrativ. Vi måste lära oss se detta och förstå det. Som Gottschall uttrycker det: ”Hata och motstå berättelsen. Men försök att inte hata berättaren. Och, för att bevara freden och din själ, förakta inte den stackare som bokstavligen inte kunde motstå att falla för den.”

Patrik Lindenfors

Forskare i biologisk och kulturell evolution vid Institutet för framtidsstudier.